

РОЛЬ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ У ФОРМУВАННІ КАРТИНИ СВІТУ Й ОБРАЗУ «Я»

У статті розглянуто особливості впливу світоглядних орієнтацій особистості на побудову картини світу й образу «Я». Визначено специфіку процесу самовизначення, самореалізації та самотворення особистості в юнацькому віці. Означені детермінанти становлення світоглядних орієнтацій. Розглянуто особливості синергетичного підходу в дослідженні формування картини світу, образу «Я», ієрархії цінностей особистості в сучасному середовищі.

Ключові слова: синергетика, самотворення, «Я» образ, життєві смисли.

The article considers the peculiarities of the influence of the ideological orientations of personality to build a picture of the world and «self-image». Defined the specificity of the process of self-determination, self-realization and self-creation of identity in adolescence. These determinants of the formation of ideological orientations. Peculiarities synergistic approach in the study of the formation of the world picture, image «I», the hierarchy of values of the individual in a modern environment.

Keywords: synergy, self-development, the image of «I», the sense of life.

Постановка проблеми. Вельми актуальною проблемою соціалізації особистості в юнацькому віці є процес самовизначення, самореалізації та самотворення. Адже роблячи власний життєвий вибір, особистість реалізує через образ «Я» свій особистий погляд на систему ціннісностей, яку пропонує суспільство. На основі сформованої системи світоглядних орієнтацій в особистості будується власна картина світу. Психологічна, психотерапевтична методологія, діагностика й практика потребують подальшої розробки диференційованих характеристик, класифікаційних критеріїв, термінологічного та симптоматичного уточнення. На наш погляд, феномен світоглядного самовизначення тісно пов'язаний із самотворенням особистості. Найбільш розробленим напрямом дослідження цієї проблеми є системно-синергетичний підхід. Системно-синергетичний підхід до самотворення особистості сьогодні вже апробований у гуманітарній освіті (Г.К.Радчук, В.Г.Буданов, Г.Л.Тульчинський, П.В.Лушин, М.С.Каган та інші). Синергетика як кооперативна наука вивчає складні, відкриті системи, що розвиваються. Коли особистість усвідомлює свій внутрішній світ, вона по-іншому починає дивитися на зовнішнє оточення. Тоді в сприйманні зовнішнього світу відсутні статичні категорії та форми, світ сприймається у всьому своєму різноманітті. Мислення знаходиться у постійному русі, свідомість породжує різні думки, форми, які ніколи не стануть завершеними, догматичними. Відкриваючи свій внутрішній світ, людина відкриває зовнішній світ у процесі постійних змін і сама постійно знаходиться на шляху самотворення. У процесі самотворення формується значеннева категорія – образ «Я», образ своєї самості, що несе відбитки образу свого буття.

Так, образ власного «Я» стає головним для визначення поведінкової стратегії індивіда. Саме уявлення про самого себе стає фундаментом для

розвитку гнучких адаптивних можливостей нашої індивідуальності. Світ знаходиться в постійній зміні, а образ «Я» прагне стабільності, навіть консерватизму для збереження своєї цілісності. Тому ті структури, що сформувалися на тлі динаміки образу оточення, стають деструктивною ланкою, що сповільнює подальший саморозвиток образу «Я». Кожен компонент, що придбав форму чіткої категорії і зайняв своє місце в структурі «Я» особистості індивіда, прагне до постійного існування і дуже болісно змінюється чи перетворюється. В міру поглиблення процесу самовизначення образ «Я» деталізується, кожен його компонент здобуває чітку структуру й підлягає, за необхідності, рефлексивній діяльності. Усе це продовжується, поки не з'являються нові перепони в соціальній адаптації і виникають нові зміни в якостях особистості, її здібностях.

Мета статті – окреслити найактуальніші проблеми в самотворенні особистості в юнацькому віці, розкрити особливості впливу світоглядних орієнтацій на побудову картини світу й образу «Я».

Особистість є рухливою, здатною до самоорганізації та саморозвитку відкритою системою, різні елементи якої взаємно провокують, збагачують, нейтралізують або придушують один одного, породжуючи нові ідеї й осмислення. Самоствердження особистості в різних підходах має результат певною мірою ілюзорний і значущий тільки для даного суб'єкта й результат реальний і соціально значущий.

Самотворення є складним комплексом когнітивних, емоційних і поведінкових реакцій. Самотворення визначається самоствердженням цінності власного «Я», його сили й значущості. Самотворення особистості здійснюється шляхом екстерналізації своєї цінності ззовні з метою підтримки іншими. Сутнісним у прямому своєму значенні слова не є власне життя, це є можливість існування індивідуального, приватного. Життя виникає, як відособлення частки суцього, як індивідуалізація – диференціація – сепарація – відокремлення. Existence – латиною «виділення із суцього», із цілого. Відокремлення власного «Я», відчуття самості, внутрішньої унікальної цілісності й створює умови самотворення, здатності до самоусвідомлення і рефлексії, здатності думати.

Однією з ліній дослідження становлення світоглядних орієнтацій особистості в юнацькому віці є визначення життєвих смислів. Проблема оволодіння людиною смыслом своєї життєдіяльності, побудови світогляду, висвітлювалася такими провідними авторами, як В.Франкл, Ж.-П.Сартр, І.Ялом, М.Бубер та ін. У російській психологічній науці ця проблематика розробляється в працях Ф.Ю.Василюка, Л.С.Виготського, Б.В.Зейгарнік, В.А.Іванникова, Д.О.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна. Серед українських психологів, які досліджують питання світоглядних орієнтацій, смыслу життя у просторі гуманістично-екзистенційного спрямування, парадигми духовного розвитку можна назвати Г.О.Балла, М.Й.Боришевського, О.Ф.Бондаренка, П.П.Горностая, С.Д.Максименка, В.А.Роменця, М.В.Савчина, Т.М.Титаренко, Н.В.Чепелевої. Вважається, що смыслова сфера підпорядковує собі всі інші життєві прояви, визначає спрямованість пізнання, вектор становлення особистості. Причому показником особистісного самовизначення є той вибір, у якому перевага віддається цін-

ності більш високого рівня. Тому гуманістична психологія визнає можливість гармонійного існування людини лише за наявності у неї «високого» смислу життя [2, с.5].

У дослідженні ми опираємося на визначення Д.О.Леонтьєвим категорії смислу (зокрема, смислу текстів, фрагментів світу, образів свідомості, душевних явищ або дій), по-перше, через ширший контекст і, по-друге, через інтенцію або ентелехію (цільову спрямованість, призначення чи напрямок руху)» [4, с.26] і поняттєві конкретизації цієї категорії, якими можна вважати «особистісний смисл» (О.М.Леонтьєв), «операціональний смисл» (О.К.Тихомиров). У сучасній культурі до високих смислів належать: любов, добро, правда, краса, гармонія, активність, досконалість, відповідальність, справедливість, честь, совість, свобода та ін. Дослідження проявів кожного із цих смислів може проводитися за різними типами детермінації та різними методами: каузальний (механістичний, лінійний) детермінізм класичної психології в її біхевіоріальному чи біогенетично зумовленому варіанті, провідні методи – об'єктивне спостереження й експеримент; імовірнісний (стохастичний) детермінізм неklasичної, гуманітарно-зорієнтованої психології (насамперед численні психодинамічні теорії), провідний метод – герменевтика; телеологічний детермінізм феноменологічних та екзистенціальних теорій особистості тощо, провідний метод – феноменологічний.

Зазначені методи та типи детермінації, за допомогою яких вдається дослідити закономірності становлення життєвих смислів особистості, представлені закономірностями життя: (відповідь на запитання «чому?», «звідки і куди?»), механізми функціонування смислів (відповідь на запитання «як?», «яким чином?») і досвід як персональний феномен (відповідь на запитання «у чому сенс життя?», «що це є для мене самого?»). Існуючі імпліцитні теорії особистості пересічних людей, що не залежать від їхнього освітнього рівня, ірраціональні настанови, забобони, підсвідома духовність, колективне несвідоме, можуть доповнювати інші теорії особистості для достатньої цілісності репрезентації світогляду людини. Становлення життєвих смислів активізує інтеграцію, стає найголовнішим детермінантом особистісних змін. Через діалог своїх конфлікуючих сторін особистість бере відповідальність за вибір власних світоглядних орієнтацій, становлення життєвих стратегій. Розуміння того, що нічого не відбувається само по собі, лише «ми – автори усього: будь-якого жесту, дії, роздумів, смислів» [5, с.277].

Для визначення зв'язку сформованості життєвих цілей і світоглядних орієнтацій особистості ми використали методику дослідження системи життєвих смислів В.Ю.Котлякова, методику М.Рокича (визначення ціннісних орієнтацій), методику СЖО (смисложиттєвих орієнтацій) Д.Леонтьєва та Must-test (визначення життєвих цінностей особистості) П.Н.Іванова, Є.Ф.Колобової. Експериментальне дослідження показало нагальний стан осмисленості життя та домінуючі цінності даного вікового періоду. У дослідженні брали участь 72 особи юнацького віку, серед них 30 осіб – студенти Київської дитячої Академії мистецтв, і 42 особи – учні середньої загальноосвітньої школи м. Київ. Обсте-

ження проводилося з метою з'ясувати особливості ціннісно-сислової сфери, а також для знаходження відмінностей між життєвими цінностями та осмисленням життя між різними групами, а саме – творчо обдарованими юнаками (Київська дитяча Академія мистецтв) та юнаками, що навчаються у звичайній школі.

З метою перевірки наявності взаємозв'язку між показником загальної осмисленості життя (ОЖ) тесту СЖО Леонт'єва та іншими показниками обраних нами методик було застосовано кореляційний аналіз, зокрема, зроблено розрахунки коефіцієнта кореляції Спірмена. Одержаний результат засвідчив наявність суттєвих зв'язків між показником загальної осмисленості життя (ОЖ) з категоріями життєвих смислів за методикою дослідження системи життєвих смислів Котлякова та категоріями термінальних й інструментальних цінностей за методикою виявлення ціннісних орієнтацій М.Рокіча. У студентів Академії загальний показник осмисленості життя (ОЖ) корелює зі статусними ($r = -,435$; при $p \leq 0,01$), комунікативними ($r = -,416$; при $p \leq 0,01$) і когнітивними ($r = ,655$; при $p \leq 0,05$) категоріями життєвих смислів (за методикою дослідження системи життєвих смислів Котлякова). Вищий показник ОЖ у тих студентів, які орієнтовані на домагання успіху, кар'єрні досягнення, щоб зайняти гідне становище в суспільстві (статусні), а також у тих, хто спрямований на побудову взаємостосунків: відчувати себе комусь потрібним, бути з близькою людиною, радіти спілкуванню з іншими (комунікативні). Крім того, показники за шкалою ОЖ тим вищі, чим менше значення надають юнаки розумінню самих себе, пізнанню Бога та розумінню життя (когнітивні). Останнє стосується й учнів 10-го класу СЗШ: чим вищий показник ОЖ, тим менше значення надається когнітивним категоріям життєвих смислів ($r = ,460$; при $p \leq 0,01$), а також екзистенційним (жити, бути вільним тощо) ($r = ,484$; при $p \leq 0,01$).

Результати тестування учнів 11-го класу СЗШ виявили такі зв'язки ОЖ з категорією «сімейні» і «гедоністичні»: вищий показник ОЖ у тих учнів, які вбачають смисл життя в тому, щоб жити заради своєї сім'ї, передати все краще своїм дітям, допомагати рідним і близьким ($r = -,439$; при $p \leq 0,05$). Також показник ОЖ тим вищий, чим меншого значення учні надають отриманню задоволення, відчуття щастя, отриманню якомога більше відчуттів і переживань ($r = ,462$; при $p \leq 0,05$). Низький показник ОЖ свідчить про наявність екзистенційного вакууму, який людина намагається заповнити розвагами, що дають швидке задоволення. Значущих зв'язків окремо для хлопців й окремо для дівчат не виявлено. Це говорить про те, що зв'язок різних категорій життєвих смислів із загальною осмисленістю життя (ОЖ) залежить не від статі, а від статусу та віку досліджуваних.

Значущі кореляції ОЖ з категоріями термінальних та інструментальних цінностей за методикою виявлення ціннісних орієнтацій (М.Рокіча) такі. Загальна кореляція і для студентів Академії, і для учнів СЗШ виявила значущі зв'язки з такими термінальними цінностями, як «розвиток» ($r = ,266$; при $p \leq 0,05$), «активне діяльне життя» ($r = -,284$; при $p \leq 0,05$) та інструменталь-

ними: «життєрадісність» ($r = ,268$; при $p \leq 0,05$), «відповідальність» ($r = -,399$; при $p \leq 0,01$), «терпимість» ($r = -,297$; при $p \leq 0,05$). Отже:

– чим вищий показник ОЖ, тим менш значущий розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення) та більш значуща свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках);

– чим вищий показник ОЖ, тим більш значущою є відповідальність (почуття обов'язку, вміння дотримуватися слова) і терпимість (до поглядів та думок інших, вміння прощати їхні помилки), а менше значення має життєрадісність (почуття гумору).

При окремому розгляді показників студентів Академії, учнів 10-го та 11-го класів СЗШ були отримані такі дані. Значущими для студентів Академії виявилися кореляції загальної осмисленості життя (ОЖ) з термінальними цінностями: ОЖ – «цікава робота» ($r = -,536$; при $p \leq 0,05$), ОЖ – «розвиток» ($r = ,430$; при $p \leq 0,05$), ОЖ – «розвага» ($r = -,467$; при $p \leq 0,05$), ОЖ – «свобода» ($r = ,473$; при $p \leq 0,05$); та з інструментальними цінностями: ОЖ – «самоконтроль» ($r = ,459$; при $p \leq 0,01$), ОЖ – «чесність» ($r = ,466$; при $p \leq 0,01$):

– студенти, які мають високий показник ОЖ, цінують цікаву роботу та розвагу й найменше звертають увагу на розвиток і свободу;

– чим вищий показник загальної осмисленості життя (ОЖ) студентів Академії, тим менше при досягненні цілей цінується самоконтроль та чесність (можна сказати й навпаки: чим більше юнак цінує чесність та самоконтроль, тим у нього нижчий показник загальної осмисленості життя).

Чим вищий показник ОЖ в учнів 10-го класу СЗШ, тим більш значущою цінністю для них є здоров'я (фізичне і психічне) ($r = -,477$; при $p \leq 0,01$) і менш значущою – щасливе сімейне життя ($r = ,563$; при $p \leq 0,01$). В учнів 11-го класу СЗШ виявлено зворотний зв'язок загальної осмисленості життя (ОЖ) з розвитком (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення) ($r = ,536$; при $p \leq 0,01$), що є спільним для них і студентів Академії. Учні 11-го класу СЗШ, що мають високий показник ОЖ при досягненні цілей більше цінують акуратність (вміння дотримуватись порядку у речах та справах) ($r = -,475$; при $p \leq ,01$), відповідальність (почуття обов'язку, вміння дотримуватися слова) ($r = -,451$; при $p \leq 0,01$) і терпимість (до поглядів та думок інших, вміння прощати їхні помилки) ($r = -,438$; при $p \leq 0,01$), а найменшу увагу приділяють життєрадісності ($r = ,439$; при $p \leq 0,01$) і непримиренності до недоліків у собі та інших ($r = ,489$; при $p \leq 0,01$).

Всі досліджувані юнаки, незалежно від віку та соціального статусу, серед найважливіших цінностей виділили «любов», «наявність хороших і вірних друзів» і «щасливе сімейне життя». На відміну від студентів Академії, учні на першому місці виділили здоров'я (фізичне та психічне), що у дівчат з Академії займає третє місце, а в хлопців аж на шостому. Крім того, учні 11-го класу школи визначають «матеріальну забезпеченість» як одну з першочергових цінностей (у хлопців – на 2-му місці, у дівчат – на 5-му) (рис. 1).

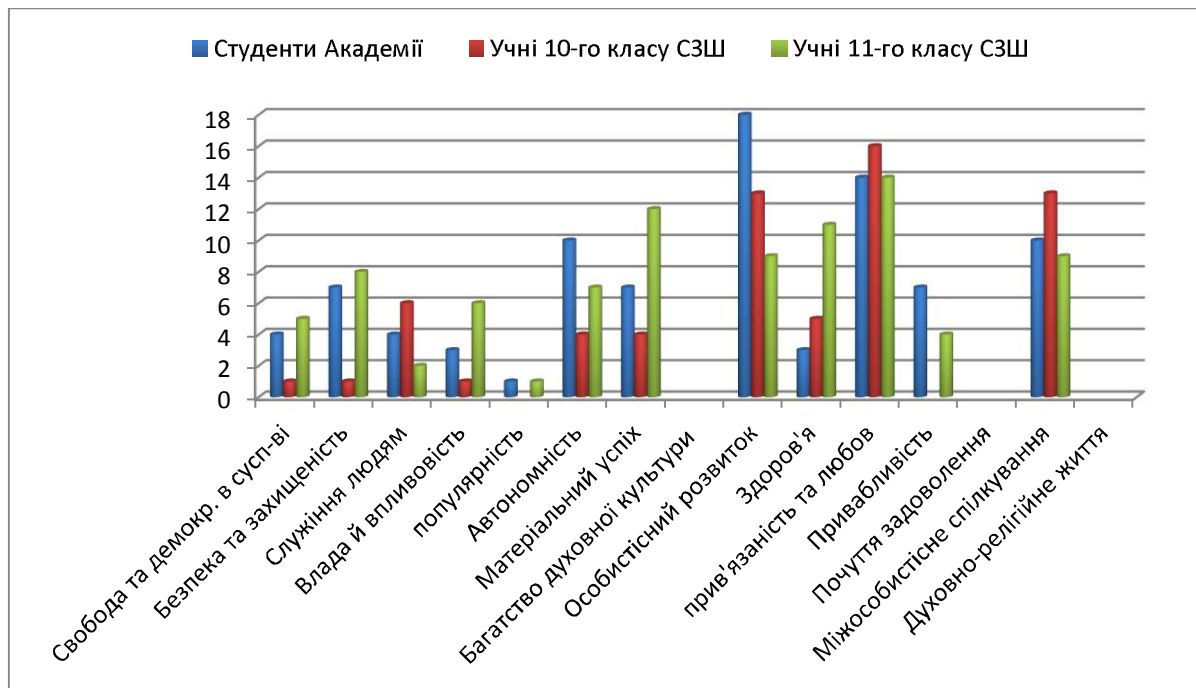

Рис. 1. Результати за тестом «Визначення життєвих цінностей особистості» (Must-тест) (П.Н.Іванов, Є.Ф.Колобова)

Отримані результати засвідчили орієнтацію учнів переважно на конкретні цінності (матеріальна забезпеченість, активне життя, фізичне і психічне здоров'я та щасливе сімейне життя), що сприяють самореалізації та задоволенню потреби в самоактуалізації. Домінуючими інструментальними цінностями виявилися такі, що тісно пов'язані з навчальною діяльністю (міжособистісне спілкування). Найбільш вираженими термінальними цінностями є матеріальне становище, активні соціальні контакти, потреба у досягненнях, духовне задоволення та власний престиж.

І студенти Академії, й учні звичайної школи серед значущих цінностей обрали «автономність», «матеріальний успіх», «прив'язаність та любов», «міжособистісне спілкування». Проте студенти Академії більш орієнтовані на особистісний розвиток та автономію, ніж учні школи, в той час, коли останні більшого значення надають цінності міжособистісного спілкування, прив'язаності та любові. Учні 11-го класу виділили матеріальний успіх, здоров'я, прив'язаність та любов. Аналізуючи особливості формування світоглядних орієнтацій особистості, ми, в першу чергу, спрямовували свій інтерес на особливості інтеграції, розвитку її життєвих смислів, зміни ставлення до стресових ситуацій, прийняття відповідальності за власне життя.

Розвиток ціннісно-сислової сфери особистості пояснюється адаптивною активністю особистості, здатністю до морально-психологічної саморегуляції (через усвідомлення обов'язку, відповідальності, прояву сумління «мушу», «варто»). Суб'єктна здатність цього рівня втілюється цілепокладанням «буду», «смію» і забезпечує побудову нового досвіду особистості. Побудова картини світу, як результату розуміння смислу існування конкретної людини у світовому порядку (суб'єктна здатність «приймаю»). Відбувається усвідомлення

особистістю власної ієрархії цінностей, виявлення екзистенційних уявлень, ціннісних акцентуацій, активізація інтеграції особистості, за умов усвідомлення, прийняття та інтеграції власних бажань, потреб, можливостей.

Висновки

Самотворення особистості відбувається в процесі усвідомлення своїх ресурсних можливостей, змін трансферентних характеристик, способів захисту, нападу, сталих поведінкових патернів.

У цьому процесі необхідна наявність гарної структурованості: я-образів, життєвої мети, перспективи на майбутнє; наявність позитивних стратегій саморегуляції психоемоційних переживань; наявність відповідального вибору, адекватна тривога, емоційна задоволеність від дійсності; екзистенційна позиція: базова довіра світу, свобода та відповідальність у життєвому виборі, розвинута рефлексія, інфернальний тип локусу контролю, відчуття гідності; соціальність: свідомий вибір дистанції у міжособистих контактах, ефективні стратегії комунікацій; самореалізація: особиста та професійна самореалізація має свої ефективні стратегії, що не шкодять образу «Я», наявність життєвої компетентності.

Здійснений аналіз дає підстави вважати, що глибшому опрацюванню й успішному застосуванню методів дослідження світоглядних орієнтацій, їх ролі у формуванні картини світу, образу «Я» особистості здатні допомогти: а) опора на концепцію особистості як індивідуального модусу культури і як інтегративної якості особи, б) використання системного підходу у визначенні тенденцій у зміні життєвих смислів особистості.

1. Радчук Г. К. Аксіопсихологія вищої школи : монографія / Г. К. Радчук. – Тернопіль : ТНПУ, 2009. – 415 с.
2. Орбан Л. Е. Становление личности / Л. Е. Орбан. – М. ; Луч, 1992. – 112 с.
3. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека / В. А. Семиченко. – К. : Миллениум, 2004. – 521 с.
4. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 40 с.
5. Иванников В. А. Формирование побуждения к действию / В. А. Иванников // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 113–122.

УДК 159.923.2; 159.947.5; 159.96

Ігор Галян

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЯК ОСОБИСТІСНОЇ ЗДАТНОСТІ

У публікації подано аналіз саморегуляції та її місця у структурі особистості. Висвітлюється роль суб'єкта та його активності в саморегулятивному процесі. Зокрема, вважається, що на певному рівні розвитку особистості, який характеризується вищим рівнем активності й цілісності, людина стає суб'єктом життя.